

Նոյնը կարելի է առել եւ Մակարայեցւոյ գրքի մասին, որ դժուար թէ Կորինթի գործ լինի: Ոչ եւթադ եւ ոչ Մակար. գիրքը հասակակից չեն Ս. Գրքի միւս մասերի թարգմանութեան: Նրանք պատկանում են Ե. դարի երկրորդ կէսին:

Կոնիբերը կարծիք էր յայտնել, որ եւթադ թարգմանուած է 448ին, նրա հիմը չարժական տոմարի հաշիւներն են: Հ. Վարդանեան, որ ներկայումս զբաղուած է եւթադի քննական հրատարակութեամբ, թուում է թէ համամիտ է հանգուցեալ հայագէտին: Պաւղոս առաքեալի մահուն ամսաթիւը ինչ ինչ անհարթութիւններ է ներկայացնում եւ ասորամակեդոնական տոմարի համապատասխանը թիւը տակաւին պէտք ունի քննութեան: Հայ ամսաթիւը մերձաւոր կապ ունի ասորամակեդոնականի. ուստի եւ ստույգ ընթերցումը գեո խնդրական է, եւ տոմարական հաշիւները վաղաժամ եւ կարօտ վերաքննութեան:

Նոյն չարժական տոմարը, սակայն, աւելի հաստատ կուտան է տալիս որոշելու Մակարայեցւոյ գրքի թարգմանութեան ժամանակը: Մակար. երկրորդ երիցս յիշում է ահեկան ամիսը, «մինչեւ յերեսուն ահեկանի ամսեան» (ԺԲ. 30) եւ «յամսեանն ահեկանի, որ աւր հնգետասան էր» (ԺԱ. 33) յոյն բնագիրն ունի՝ μέχρι τριακάδος ἑξαμιαῶν եւ ἑξαμιαῶν πέντε καὶ δεκάτῃ, այսինքն 30 քսանթիկ ամսի եւ 15 քսանթիկ ամսի: Քսանթիկ ասորամակեդոնական տոմարով տարուայ եօթերորդ ամիսն է: Ասորամակեդոնական տարին սկսում է հոկտեմբերի մէկից, ուրեմն քսանթիկ 15 գալիս է ապրիլի 15ին եւ քսանթիկ 30 ապրիլի 30ին (աւելի ստույգ հաշուով ապրիլի 13ին եւ 28ին) ամսորամակեդոնական տարին հաշւում է 12 ամիս, ամիսը 30 օր եւ հինգ աւելեաց, տարուայ սկզբից մինչեւ եօթերորդ ամսուայ 15 օրը — անում է 195 օր, հաշուելով հոկտեմբերի մէկից, 195երորդ օրը կը գայ ապրիլի 13ին, եւ սոյն հաշուով 30 քսանթիկի հաւասար է ապրիլի 28ին): Արդ եթէ հայ ահեկանի 15 համապատասխանում է քսանթիկի 15ին եւ ապրիլի 13ին, եւ ահեկանի երեսունը քսանթիկի 30ին եւ ապրիլի 28ին, նաւասարգը, նշանակում է սկսում էր օգոստոսի 1ին: Իսկ նաւասարգը ընկնում է չարժական տոմարով օգոստոսի մէկին 468ին:

Հաշուելով, որ քսանթիկի 15 հաւասար է ապրիլի 15ին (եւ ոչ 13), ուրեմն եւ ահեկանի 15 հաւասար նոյն ապրիլի 15ին, կը ստանանք որ նաւասարգը ընկնում է օգոստոսի 3ին, որ տեղի ունենալ կարող էր 460 քռին: Ասել է թէ Մակարայեցւոյ գիրքը թարգմանուած է 460—468 թուին: Եթէ ընդունինք Կոնիբերի դիտողութիւնը Պաւղոս առաքեալի մահուն օրաթիւի վերաբերեալ, կը գանք նոյն թուին: Եւթադի յառաջարանում ասում է, որ Պաւղոս նահատակուեց «յառաջ քան դերիս կաղանդացն յուլեայ», որ է Յունիսի 29: Հայ բնագիրը տարբեր ընթերցումներ է տալիս եւ, ինչպէս ասացի, հաւանական են համարում «որ է մարգաց» ընթերցումը: Եթէ ահեկանի 15 հաւասար է ապրիլի 15ին, յունիսի 29 կը գայ ուղիղ մարգաց 30ին: Ասել է թէ եւթադի թարգմանութիւնը եւս տեղի է ունեցել 460—464 քառամեակին:

Ինչպէս եւ բացատրելու լինենք Կորինթի, եւթադի, Մակարայեցւոյ գրքի, նաեւ Ագաթանգեղի փոխադարձ յարաբերութիւնը, գաղտնիքը որոնելու է 460 թուից յետոյ: Տրամագիր չենք չափազանցելու տոմարական վկայութեան արժէքը, բայց ուրանալը եւս անկարելի է, մանաւանդ երբ գալիս են հաստատելու բանասիրական—պատմական քննութեան կասկածները:

ՊՐՈՓ. Ն. ԱԴՈՅՑ

Պարիս, 25 Նոյեմբեր 1927:

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ՀԱՄԱՐԱՐՁՈՒՄԵԱՆ ՎԱՀԱՆ, Գիւղաշխարհ: Պատմական, ազգագրական ուսումնասիրութիւն: Պարիս 1927: 8°, էջը Գ + 279: Տպ. «Տարօն»:

«Գիւղաշխարհ»ի նիւթն է Սերաստիոյ նահանգի պատմական ու ազգագրական ուսումնասիրութիւնը: Սերաստիա իր ամբողջ նահանգովը թէեւ միշտ Հայաստանի մաս չէ կազմած, սակայն հինէն ի վեր Հայերու բնակավայր հանդիսացած եւ ԺԱ. դարուն հայկական գետին եղած է՝ յատուկ հայ թաղաբնակութեամբ:

Վ. Համբարձումեանի գիրքը երեք բաժանում ունի. առաջին մասին մէջ (էջ 1—48)

հեղինակը կուռ ու հակիրճ տեսութեամբ կը գծէ Սերաստիոյ պատմականը (էջ 1—9), կու տայ անոր աշխարհագրական ու վարչական պատկերը՝ բնակչութեան վիճակագրութեամբ (էջ 10—15). կը ներկայացնէ երկրագործական բարելաւ վիճակը (էջ 16—21), հանքային հարստութիւնները (էջ 22—26), արդիւնաբերութիւնն ու առեւտուրը (էջ 26—33): Սոսկալի է պատկերը Սերաստիոյ հարկային դրութեան (էջ 33—42), ուսկից կը տեսնուի թէ թշուառ հայ ժողովուրդն ինչպիսի՜ վատ ու անխիղճ ձեւերով կը կեղեքուէր ու կը թալանուէր: Միայն Սերաստիոյ դաւառը (Սանճագ) տարեկան 17 միլիոն Դրուշ տուրք կը վճարէր, իսկ ամբողջ նահանգը՝ աւելի քան 50 միլիոն: Եւ մտածել որ միւսնոյն կեղեքիչ դրութիւնը կը տիրէր բովանդակ Տաճկահայաստանի մէջ: (Տես՝ Պրոֆ. Վ. Տոտոմեանց, L'Arménie Économique):

«Մտաւոր շարժումը» գլուխով (էջ 42—48) կը փակուի «Գիւղաշխարհ»-ի Ա. մասը:

Գրքին Բ. մասը Սերաստիոյ Հաֆիք դաւառակին նուիրուած է, ուր (էջ 49—202) կը խօսուի դաւառակի աշխարհագրական դիրքին, սքանչելի բարերէր հողին, բնակչութեան կազմած զանազան ցեղերուն (դաւառակի բնակչութեան մեծամասնութիւնը Հայերը կը կազմէին), անոնց իրարու հետ ունեցած փոխյարաբերութեան վրայ: 56—61-ի մէջ համառօտիւ կը յիշատակուին Հաֆիքի Հայոց հաւատքի նշխարներն ու ուխտավայրերը: Հաֆիքի հայ գիւղացւոյն մտաւոր մակարդակը չափազանց անմխիթարական վիճակ մը կը ներկայացնէր մինչեւ Սահմանադրութիւն: Ասկէ սկսեալ սակայն մտաւոր շարժման թափ մը կը ստանայ հայ գեղջուկը՝ շնորհիւ եռանդուն հայ գործիչներու: Ազգային վերագարթնութիւն ու ազատագրական շարժումի կենդրոնը կը հանդիսանայ Կովտուն զուտ հայաբնակ գիւղը, ուր Մուրատի առաջնորդութեան տակ նոր, գիտակից, մարտական սերունդ մը կը պատրաստուի: Յեղափոխական գործիչներու շարանը (էջ 69—111) բաւական բան կը պատմէ այդ մասին:

Ազգագրական բաժինը (էջ 111—202) չառ ճոխ ու գեղեցկակերտ է եւ կը պատկերացնէ Կովտուն գիւղը իր տուն ու երգի-

կով, իր նիստ ու կացին, վար ու ցանքին, կալ ու կուտին, տօն ու լի օրուան մէջ՝ դարնան աշխոյժ գործունէութենէն սկսեալ՝ մինչեւ ձմեռուան հանգիստը: Սիրուն ու դրաւիչ են Հաֆիքի Հայոց աւանդական հին ու նահապետական սովորութիւնները՝ հարսանիքի, տօնական օրերու եւն, զորոնք աւանդաբար պահած են: Ինքնատիպ է Սերաստահայ տարազը (էջ 164—168): Ժողովրդական բանահիւտութեան գեղեցիկ նմոյշներ եւս, մասամբ արդէն այլուր հրատարակուած, իրենց վայելուչ տեղը գրաւած են «Գիւղաշխարհ»-ի մէջ (էջ 192—202):

Գրքին 203 էջով կը բացուի «Գիւղաշխարհ»-ի վերջին ու տխուր մասը: «Ջարդ ու դաղթ» սեւ խորագրին ներքեւ կը նկարագրուի նախ 1895—1896-ի Սերաստահայոց ջարդը (էջ 203—209) եւ ապա 1915—1916-ի տեղահանութիւնը՝ իր բոլոր սարսափեցիկ մանրամասնութիւններովն ու հետեւութիւններովը: 262 հազար Սերաստահայութենէն հազիւ 25 հազար վերապրողներ կը հաշուաւին, այն ալ մեծ մասով նախապէս արտասահման գաղթածներ, որոնք այժմ ի սփիւռս աշխարհի տարտղնուած են:

«Գիւղաշխարհ»ը կատարելապէս յաջող ու գնահատելի գործ մըն է: Իր լեզուն՝ մաքուր աշխարհաբար է, մերթ ընդ մերթ դաւառական աստիճաններով ընդլուզուած: Ոճը՝ յստակ ու դիւրահասկանալի, յաճախ դոռ ու մարտական: Բառամթերքը՝ ճոխ ու յորդ է: Բան մը միայն, որ թերեւս գործին կատարելութեան բիծ կը դնէ՝ այն ալ ինչ ինչ բառերու անճիշդ ուղղագրութիւնն է, ինչպէս օր. էջ 44 մանջերու, էջ 46 շունջին, էջ 107 չ'կար ու չ'կար, էջ 115 չէր բուսնէր, էջ 124 կը բառաջէին, կ'սկսէին, էջ 125 իրաւահաւասար չ'էր... իրաւագուրկ չ'էր եւն:

Գիրքը զարգարուած է 1 նկարով եւ 18 լուսատիպ պատկերներով:

Հ. ԵՓՐԵՄ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

